

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՇԵՐԸ

Լ. ՏԱՐԻ 1922

Յարեկամ 30 ֆրամի:

ԹԻՒ 8-9
ՕԳՈՍՏՈՍ—ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ՍԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԹԻՈՂՈՐՈՍ ՍՊԻՐԻԿԻ ԹԻԾ ԵՒՆԱ ԸՆՈՒԹ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԵԽ

ԵՒՆԱ ՅՈՎՀԵՆՆՈՐ ՄԵԿՈՒԹԵՐՆ
ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(ԵՐԵՎԱՆ-ԵՐԵՎԱՆ)

4.

արդմանիչը համաձայն
սմբատի իշխանական
հրամանին աւարտելով
Մեկնութեանս թարգ-
մանութիւնը նուիրած
է զայն Սպարապետին:
բագարատի գովութիւնն
հակառակ ուրացու-
թեան ինքնին հասկա-
ռալի է, քանի որ գործն

ի գլուխ կելէր անոր եղբօր՝ Սմբատայ յանձ-

որչափ ալ յայտնի են մեզի այս մանրա-
մասնութիւնները Մեկնութեանս հեղինակին,
յօրինման եւ թարգմանութեան մասին, բայց քո-
ղարկուած կը մնայ յաւէտ թարգմանչին անձ-
նաւորութիւնը: Այս նկատմամբ նա բաւակա-
նացած է միայն ակնարկութիւն ընել հետեւեալ
շատ անգոհացուցիչ տողերու մէջ: “Ես յետին
ուսումնասիրաց՝ մանաւանդ թարգմանչաց,
ի ձեռն աստուածային սիրոյն աղաչեմ... ի
վերծանել զգեղեցկաղան աստուածաբանական
ճառից բացատրութիւն, յիշեսցիք զիս ի դպրու-
թեան կենաց:” (Էջ 295):

Ո՞վ է սակայն ոյս անձնաթաքոյց թարգ-
մանիչը: Զրաքեան չի համարձակիր քողն
վերցնել որովհետեւ բաւական փաստ չունինք,
կը գրէ: Զաքարիա կամուղիկոսի կամ ժամա-
նակակից ուրիշ ծանօթ մատենագրի մը ընծայե-
լու թարգմանութեանս արդիւնքը: (Էջ 15):

Մեզի ալ գժուարին է կռաչել անունը:
Անիկա հայ արքունիքին հետ յարաբերութեան
մէջ ապրող արարագէտ վարդապետ մ'ըլլալու
էր, լաւ հմուտ զրական ուսմանց, մի եւ նոյն
ժամանակ վարժ գրիչ մը, կրթուած աստուա-
ծաբանական գպրոցի մը մէջ: Թէ, դարը ցոյց չի
տար մեզի համապատասխան պատրաստութեամբ
գրական անձնաւորութիւն մը, որուն հետ կա-
րենայինք նոյնացնել Մեկնութեանս թարգմանիչը:

Թարգմանութեան ընագիրը: Այն
անտարակուսելի է որ Մեկնութիւնս իւր էական
մասով թարգմանութիւն է և սանայի արաբերէն

լեզուով գրած աշխատութեան. ուստի եւ նախարագիրն եղած է արաբերէն. զայ, քանից ակնարկած է թարգմանիչը Ներածութեան մէջ. “Հրամայէ (Սմբատ Բագրատունի) փութով ի հագարաց ոցն (իմա՝ յարաբերէնէ) ի հայկական վերաբերել լեզու (էջ 7). Կամ “վարձատրեա եւ զիմյ փանաքի չքաւորութեանս տաժանմուն՝ առ փոխարերութիւն աստուածային ճառից, ի խորթ բառիցն ի քոց որդւոց չնորհաց փոխարերելով լեզու (էջ 244—245): Այս մասին կարեւոր ակնարկութեան կը հանդիպինք նաեւ բնագրին մէջ՝ էջ 224, ուր մեկնելով “ես եմ հովիւն քաջու նախադասութիւնն, հետեւեալ կարեւոր դիտողութիւնը կ'ընէ. “Զքաշն ի հագարականն լեզու թարգմանութեանն՝ յորմէ զբաւանդակ զրոցս վերաբերեցաք զնառն՝ բարի գտաք. վասն այնորիկ հաճոյ մեզ թուեցաւ ոչ յայլ ինչ յեղուլ զեանն, զի մի այլ ինչ հանդիպեսցին մեկնութիւնքն բանին”:

Մեկնութեան արաբերէն բնագիրը սակայն այլուստ ծանօթ չէ մեղի: Հնութիւնը չէ պահպանած զայն, եւ անշուշտ հայկական հողի վրայ կորսուած է ի սպառ:

Թարգմանիչն հրաման ընդունած էր հանայի Մեկնութիւնն “ի հագարացւոցն ի հայկական վերաբերել լեզու”, որուն համար անբաւական կը գտնէր իւր ոյժերը (էջ 7): Չեռնարկելով սակայն թարգմանութեան, կը ինդրէ կանխաւ որ “մի ոք զմեզ յայսմ վայրի բամբասեսցէ՝ իրբեւ աւելագործ ինչ խառնելով զմերս ընդ նորայն (տպ. նոսայն) ջան՝ կամեցեալ իրբեւ աւտարացուցանել կամ աղարտել ինչ” (էջ 9): Այս տողերը կը մշեն զմեզ ենթադրելու, որ նաիր թարգմանութեան մէջ թոյլ տուած է անձին աղատութիւններ, խառնած է նաև այս տեսութեանց մէջ սեփական մաքեր, վերջապէս

¹ Աւելըդ կը համարիմ հոս շօշափել այն խնդիրն զոր Հ. Տաշեան Նկատմամբ Մեկնութեան հեղինակին եւ բնագրին յարուցած է իւր Մայր ցուցակին մէջ (էջ 1136), ուր շըլալի ի մերձուստ ծանօթ Մեկնութեանս, համարած է զայն նայն Նոննոս Պանոպողուեցայ անուամբ գտնուած Ցովհաննու Աւետարանին յունարէն Մեկնութեան հետ, զայն իրին է Conybeare իւր Բագդան Մատենադարանի հայերէն ձեռագրաց ցուցակն մէջ (էջ 171): — Նաև անուան հայկական ձեւը (գրուած նաեւ Նանան), զոր Հ. Աւելը Ցովհաննէս կը ստուգարանէր, իւր համազօր ընթերցուածներն ունի ստորական գրականութեան մէջ առաջ (նանա), իւր (նանա), առաջ (նանա) հմմա, Wright, Catalogue of Syriac Manuscripts in the British Museum, I, էջ 618. Հմմա, նաեւ Մարք, Արքայու, էջ 10: Արու Ռայթ շնծայած Ելիան ձեւն կ'ենթաբեմ ստորական իւր է նաև աղջատում:

Ենթարկած է ինագիրը փոփոխութեան: Այն մտածութիւնն կ'արթնցնեն մեր մէջ նաեւ վերջարանին խօսքերը, ուր կը գրէ. (էջ 242): “ըստ արիհափայլ եւ աստուածական բանից անհետազտելի ճառիցս յանախագոյնս լոյս տուաք բանիւ, զոր այժմ բացատրութեամբ վերին շնորհացն օժանդակելով՝ տրամաբանութեամբ տարրորշեալ յստակագոյնս զասուածական խորոցն անհնտազօտելի զիմաստս բացայայտեցաք”:

Ո՛չ լոկ թարգմանութիւն մ'ունինք ուրեմն մեր առջեւ, այլ ազատ խմբագրութիւն մը նանայի աշխատութեան: Թարգմանիչը չանցած է արաբ բնագրին մըութեանց “լոյս տալ”, այլու ուստ, իրեն աղբիւր առնլով հայ գրականութեան մէջ պահուած սուրբ հարց գործերը:

Թէեւ նանա ինքնին ունեցած է իւր առջեւ սուրբ հարց մեկնութիւնները՝ շարադրելով “համառօտաբար ի բազմաց հաւաքելով մի լսու միովէ ոճով”, (էջ 6), յատկապէս Ոսկերերանի Մեկնութիւնն Ցովհաննու Աւետարանին, բայց Ճարտար թարգմանիչն ալ արթուն եղած է երեւան հանելու նոյն աղբիւրներն հայ գրականութեան մէջ եւ քայլ առ քառ մասմբ միայն հասած է մեղի Ուստի մեր քննութեան համար այս հնագյն թարգմանչին եւ մատնացյց ըրած յականէ Ոսկերերանի Մեկնութիւնը, համեմատական օրինակերով: Ոսկերերանի այս աշխատութիւնը ծանօթ էր թարգմանչին եւ դարրու հայերէն թարգմանութեամբ՝ թէեւ այն այսօր մասմբ միայն հասած է մեղի Ուստի մեր քննութեան համար այս հնագյն թարգմանութիւնն միայն կրնայ հիմ առնուիլ եթէ ուղենիք օրոնել թարգմանչին բառական փոխառութիւնները: Ցառաջ կը բերեմ հոս օրինակ մը միայն, զոր մատնացյց ըրած է նաեւ 2րաքեան.

Ոսկեր., էջ 223:

Եւ ընրեւ իսկ ասեն. Արար Խնդրելի է բանս, եթէ զայս Քբիստոս, զի այնով էր առանձու այնուն զայլապատճենութիւն վարէր ընդդէմ նայր մինչեւ խարազան եւ նոյա. ուր ու ուրիշ երբեւ առներ եւ մեծագոյն ուսուրիւթեւն էր առարտ ասանէր. ուր ի թշնամաննեն զնաւ յանա երբեւ երբեւ առարտ ասուրիւթեւն այնուու գոսնել, եւ Սամարացի հունեւ յորժար ուսուրացի զնաւ իւր թէ գեւ գյ ի քեզ: Այն, այլովքն հանդերձ:

Հոս հայերէն թարգմանութեանէն բառաշական փոխառութիւնն ակնյայտնի է:

Եւմ կրնար հաստատել թէ այսպիսի փոխառութիւններ կան նաեւ ուրիշ մատենագիր:

1725 - 41

Ներէ ալ, թէեւ կը զգացուին: Զրաքեան կու տայ
համեմատութիւններ Սեբերիանոսի եւ Նանայի,
Դարձեալ Մամբրէի եւ Նանայի մէջ տեսնուած
Նմանութեանց: Այն տեղիք առանց տարակուսի
կախում ունին Սեբերիանոսէն եւ Մամբրէէն
(Հաւ եւս Մամբրէի աղբիւրէն), բայց որովհետեւ
ի մէջ բերուած այս հատածները կը վերա-
բերին Մեկնութեան բ. Մասին, չեմ ուզեր զա-
նոնք Նկատի առնուլ հոս լրջօրէն:

Թարգմանութեան ամբողջութիւնը:
Զարմանալի երեւոյթ մը կ'ընծայէ հայերէն բնա-
դիրը, որուն չէ անդրադարձած հրատարակիչը:

Առաջին թարգմանիչը իւր աշխատութեւն
կաւարտէ էջ 246, այս ինքն Յովհ. ծ գլւուն
մեկնութեամբ, ուր եւ կը դնէ վերջակէտը, ի
մէջ այլոց հետեւեալ դիտողութեամբ. “Պամ
որս աճապարեալ անհանգիստ վեհ երագու-
թեամբ ընթացիւք, ի մտից ասպարիսի աւար-
տեալ զլիաւորեցի զասուածազարդ ըա-
նիցո հանգամանս, յաւուն եկաւորութեան
փեսայի քո եւ հասարակաց կեցուցին ի
Բեթանիա եկաւորեալ՝ կենագործելով զշա-
զար”:

Մեկնութիւնն սակայն կը շարունակուի
մԱ. գլւէն Յովհ. Աւտարանի վերջը եւ
կատարածի առանց ինքնուրոյն վերջաբանութեան:
Ի կատարածին թէեւ կայ վերջաբանական հատած
մը, բայց այն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ քաղուածք
մը Ոսկեբերանի ի Յարութիւն ձառէն, որուն
անդրագարձած է նաեւ Ոսկեբերանի ձառերու
հրատարակիչը (Յովհ. Ոսկեբերանի Մեկնու-
թիւն Թղթոցն Պաւլոսի. Վենետիկ 1862,
թէջ 897, ծան. ուր կ'ըսուի. "Համառօտու-
թիւն է այսր ձառի վերջաբան Յոհաննու մեկ-
նութեան Նանայի ասորւցո): Հոս կը դնեմ հա-
մատական զուգագրութիւն մը երկու բնա-
դիրներու:

ՅԱԿԱՐԴԱՐԱՆ

Յուրժամ զտիրական յեւու
էտրինային ժամանակն էու
հանորդեցէ, եւ զանազան
հաւուցն յօդս թառլցեալ
նուագաձայնութեամբ եր-
գեն զիեշուութիւն ժամա-
նակին մարդկան նշանակե-
լով, յայնժամ եթեառուն+
չեշապիսուք երագաթուիչը
շունչարկանեն ի Արբ, Գլեց
մարդկան անցանելով, զօրէն
ծաղկի զիւրեանց ձայնն յա-
կան ջս մարդկան արկա-

... 200 t^o 440-441:

Յանակին անդամական ժամանակին անվայրելու գործը-
ակութիւնը բաւանդապակ կենդանեացն
առաջ ընդ տիրութեամբ
ապկերպ գրաւեն. իսկ ի
մասն ըստ համար գործառա-
յակն հեշտակի եւ զուար-
ատեսակ ժամանակն իսայ-
ան սեռը կենդանեացն:
Ըստ առաջնակի հերձանելով
ուղարկ է քրոջ գլուխ մերօց,
իմ է լույս մեր

Յովհաննես

Նելով. յայնժամ է տե-
սանել մաքուր եւ զօդ
առանց հողմոց, եւ զգէմն
մարդկան զուարթու նման
ցածութեամբ փոփոխմամբ
ալեաց ծովու յարմարեալու:
Վասն զի եւ հուսուցն ընա-
պն կոչմունք հելւացուցա-
նեն ըստէն, եւ օդ մաքուր
զուարթոցանէ զաջ. եւ
ազգի ազդի ծաղկանց ույ-
շուրանիւնն վայելչացուցա-
նեն զհոտստելիս:

Էջ 899. Թէ պարտ եւ
արժան իցէ... զերկիային
հացն մաքուր ձեռօք եւ
սուրբ սրբին ընդունել,
յանձինս, առաքեցուը
շատ ուժով իւնաց զարդար
...զաստուածային եւ զերկ-
իային զիառնուածն վար-
դասուն շրթամբք ճաշումն-
ու իւրիշ բնեմի է եւ է շա-
րութանակալ ոչ որի բնակ-
թիւն է իւնաց զարդար:

Էջ 441. Արժանապէս
զասառւածային յարու-
թիւնս տաւնեցուք. զմար-
մին եւ զարիւն Տեառն ար-
ժանաւորապէս ճշլցիւ-
ցու+. Համբարենցուք ի մեղ
զյաւելունախոն պալորդ զառ
ի մշտնջնաւոր էւնացիւ. Ու
ուրբառնեաւի էւէ+. շարու-
նաւուու+. այլ Քիւիտուի
որկ ընկ հիրանացեւլ+. զի
հպելով յաջակողմեանն
գասս արժանաւորեցուք
վերառաքել փառու:

Ահա այս է երկրորդ մասի վերջաբանը:
Ի՞նչ աղերս ունին առաջին եւ երկրորդ
մասերը իրարու հետ իրքեւ մէկ ամբողջութիւն.
մէկ հեղինակի կամ թարգմանչի գործ են անոնք:
Կարեւոր խնդիր մը, որուն լուծումն չէ
ուռած Հրատարակիչը:

Եթէ միտ դնենք Ա. եւ Բ. մասերու յօրի-
նուածական ձեւին եւ մեկնողական եղանակին,
մեծ խտիր պիտի տեսնենք առաջնոյն եւ վերջնոյն
մէջ։ Ա. մասին մեկնիչն աւելի հմուտ է նիւթին,
կը մեկնէ բնագիրն բառականէն աւելի վերա-
ցական եւ վարդապետական ձեւով։ Յօրինուա-
ծութիւնը ընթացիկ է. բնագրին իմաստի հա-
մաձայն կը մշակէ նիւթը լայնօրէն, բազմակող-
մանի զննութեամբ եւ կը մերձեցնէ վարդապե-
տութեան եւ ժամանակակից յուղուող դաւա-
նաբանական վիճանց։ Մինչ երկրորդ մասը՝
զուտ բառական է. վարդապետական բովանդա-
կութիւնն հեռուէն միայն կը շօշափուի. եւ մեկ-
նութիւնք յաճախ հարց ու պատասխանի ձեւով
են, կարճ եւ հարեւանցի։

13

Այս զանազանութիւնն կը նկատուի նաեւ լեզուական ոճի մէջ։ Ա. մասի գրիչը աւելի կիշևէ լեզուին, պարզ է, բայց ունի հուետորական ձգտումներ, մինչ երկրորդ մասն տկար է, երթին եւ զուրկ հուետորական ձախրանքներէ։

Այս հանդամանքը կը ստիպէ զմեղ ենթադրելու Մեկնութեանս մէջ կրկին գրիչ։ Ա. մասը՝ մեկնուած Նանայէն, թարգմանուած է 850ի շրջանին՝ արաբերէն բնագրէ։ Իսկ Բ. մասը հեղինակուած է Հայ գրչէ մը, թերեւս նոյն շրջանէն ոչ շատ ուշ, բայց յամենայն դէպս տարբեր անձնաւորութիւն մ'եղած է այն քան առաջին մասի թարգմանիչը։

Բ. մասի Հայ հեղինակը իւր մեկնութեան համար օգտուած է բացարձակապէս աղդային գրականութենէ։ Ինքն ալ ունեցած է աչքի առջեւ Ոսկեբերանի Մեկնութիւնը, որուն հետքերու վրայէն ընթացած է, բայց ծանօթեղած է նաեւ Սեբերեանոսի ձառերուն եւ Մամբրէի անուամբ հրապարակի վրայ շրջած քարոզներուն (կամ անոնց աղբիւրին)։ Զբաքեան յառաջ բերած է բառական փոխառութիւններ այս ձառերէն (էջ Ար—Էջ)։

Նանայի այս Մեկնութիւնը թէեւ ծնունդ առած է Հայ գրականութեան աղդեցութեան տակ, բայց ոչ նուազ աղդեցութիւն ըրած է ինքն ալ հետագայ գրականութեան վրայ։

1197ին Սարդիս Վ. Կունտ իւր Ղոկասու եւ Յովշաննու խմբագիր մեկնութեան մէջ օգտուած է ի մէջ այլոց Նանայի Մեկնութենէն։ «Եւ սկիզբն ի Նանայէ, սակաւ մի, եւ ի Սեբերիանոսէ՝ ի մէջ քրիստոսասիրացն սուղ ինչ վկայութիւն» (Հայապատում, § 286, էջ 371)։ Հատուածներ մուտ գտած են նաեւ հին ձառընտիրներու մէջ։

Մեկնութենէն պահպանուած են մեզի բազմաթիւ ձեռագիրներ։ Հ. Զբաքեան իւր հրատարակութեան բնագիր առած է վենետիկի Միիթարեան Մատենադարանի 1155ին Ամիթ Կիրակոս կրօնաւորէն գրուած երկաթագիր օրինակը (թ. 1683)։ Աչաց առջեւ ունեցած է նաեւ երկրորդ օրինակ մը՝ նոտրագիր, անթուական (≡Օր.), զոր կը համարի ծագած 1115ին օրինակուած երկաթագրէն (էջ Ժ.Օ.)։ Օրինակ ժամանակ կը գտնուի մեր Մատենադարանին մէջ, թ. 611, նոտրագիր, անթուական։ Ձեռագիրս յլնդ հանուրն նոյն է Զբաքեանի Օր. ին հետ. հոս կը պակաս միայն Ա. գրիչ վերջաբանին վերջաւորութիւնը՝ էջ 245, 20—246, 10։ Կը յիշուին օրինակներ՝ Էլմիածին՝ Կարինեան Յուցակ, թ. 1239, 1207—1311, Կանայեանց՝ Ցուցակ, թ. 1239, 1207—1311, Կանայեանց՝ Ցուցակ,

ցակ Հայերէն ձեռագրաց Ներսէսեան Հոգեւոր Դպրանոցի. թ. 19 (ԺԹ դար, էջ 40—41). Baronian-Conybeare, Catalogue of the Armenian Manuscripts in the Bodleian Library, թ. 74 (էջ 170—171), Պալեան՝ Ցուցակ Հայերէն ձեռագրաց Ս. Կարապետի վանուց ի Կեսարիա, թ. 18, թ. 19, Երկուքն ալ անթուական։

Այսուել կը վերջացնենք մեր խօսքը Մեկնութեանս մասին։

Հ. Ն. ԱԿՈՆԵԱՆ

ՄԱԿԱԲԱՅԵՑԻՈՑ Բ. ԳՐԳԻՆ ՀԱՅԵՐԵՒ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Քննական ուսումնասիրութիւններ։

(Հայապատում, էջ 371)

§ 7. Հայերէն թարգմանութեան արժէքն ու որպիսութիւնը։

Թէեւ Լակրոզի «Թագուհի թարգմանութեանց» խօսքը ընդհանուր հաճութեան չեւ արժանացած, սակայն ամէն քննիչ, Ս. Գրիշներածութեան ամէն հեղինակ՝ գրուատալից բառամթերք մը կը կիրարէ, երբ կարգը կու գայ Ս. Գրիշի Հայ թարգմանութիւնը բնորոշելու, Խղճամիտ ինամբ եւ ամենաշնչին իրերու վրայ տարածուող հաւատարմութիւն կը փայլի հոն։ Հայ թարգմանիչները՝ լիուլի հմուտ Հայ յոյն լեզուներուն, կարող եղած են ոչ լոկ քիչ բացառութեամբ — ուղիղ իմաստին թափանցել, այլ նաեւ ուղիղ հայացնել, եւ որ աւելին է կարող եղած են իրենց ոճը Ս. Գրիշմատեաններուն բովանդակութեան ու հեղինակներուն համապատասխանող այնքան այլազան ոճերուն համաձայն եղանակաւորել, փոփոխել, երբ քոյր լեզու Յունարէնի՝ Հայերէնը կը համենթանայ անոր քայլ առ քայլ, բառ առ բառ մինչնը՝ մինչն, պայծառը՝ պայծառ կը բացատրէ, գիտէ պերճախօսել ու պարզաբանել, գիտէ պանիլ եւ անպաճոյժ երեւալ — առանց սակայն իւր բնածին ազատութիւնը զոհելու, եւ օտարին սարուկը դառնալու։ Ս. Գրիշի Հայ թարգմանիւններն նախանձելի եւ անդնահատելի առաւելու